

УДК 159.9.072.43

ОСОБЛИВОСТІ ОСВІТНЬОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТА: ПРОФІЛІ МАЙБУТНЬОЇ ЖИТТЄВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ

Білодід В. М.

Статтю присвячено розгляду особливостей формування майбутньої життєвої перспективи студентів крізь призму освітньої соціалізації. Представлено результати емпіричного дослідження особливостей впливу чинників освітньої соціалізації на формування майбутньої життєвої перспективи. Виявлено та описано три групи досліджуваних за особливостями характеристик їх життєвих перспектив та особливостями впливу освітньої соціалізації.

Ключові слова: освітня соціалізація, життєва перспектива, навчання та виховання, життєві цілі, ВНЗ, макрорівень, мезорівень, мікрорівень.

Статью посвящено рассмотрению особенностей формирования будущей жизненной перспективы студентов сквозь призму образовательной социализации. Представлены результаты эмпирического исследования особенностей влияния факторов образовательной социализации на формирование будущей жизненной перспективы. Определено и описано три группы испытуемых по особенностям характеристик их жизненных перспектив и особенностям влияния образовательной социализации.

Ключевые слова: образовательная социализация, жизненная перспектива, обучение и воспитание, жизненные цели, ВУЗ, макроуровень, мезоуровень, микроуровень.

The article is devoted to the consideration of peculiarities of future life prospects through a lens of educational socialization. It presents results of an empirical research into the specific influence of educational socialization factors on the formation of future life prospects. There have been identified and described three groups of subjects according to specific characteristics of their life prospects and specifics of educational socialization impact.

Key words: educational socialization, life prospects, education and upbringing, life goals, higher educational institution, macrolevel, mezzolevel, microlevel.

Постановка проблеми. Особистість пристосовується до майбутнього, прогнозуючи його, спираючись на певні орієнтири, що виробляються нею в ході пристосування та активної взаємодії із соціальною дійсністю. У процесі соціалізації людина формує уявлення про себе як про діючого в часі суб'єкта, опосередковуючи в ході соціальної діяльності свої цілі, орієнтири, установки, потреби, мотиви. Соціальний контекст життя виступає одночасно і джерелом і полем для "випробовування" значущості тих чи інших складових навколишнього середовища (професійна сфера, міжособистісні стосунки, близькі, інтимні стосунки). Факт вступу у ВНЗ зміцнює віру молоді людини в свої сили і здібності, породжує надію на цікаве життя. Разом з тим на вже на "серединних" курсах нерідко встає питання про правильність вибору ВНЗ, спеціальності, професії, про особливості взаємодії з оточуючими. Особливо гостро можливі суперечності постають у ситуації закінчення вищого навчального закладу. Безперервно зростаючи творчі можливості, розвиток інтелектуальних і фізичних сил, які супроводжуються і розквітом зовнішньої привабливості, приховують у собі й ілюзії. Стикаючись з реальною потребою в переосмисленні і необхідності прийняти рішення, здійснити відповідальний вибір, у зв'язку із наближенням закінчення навчання, студент повертається до своєї життєвої перспективи, шукає основу для відповідей у своїх уявленнях і диспозиціях стосовно можливостей і майбутнього їх втілення (успішного чи неуспішного).

Мета статті – презентація емпіричного дослідження особливостей впливу чинників освітньої соціалізації на формування майбутньої життєвої перспективи студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У результаті аналізу праць М. М. Шульги [1]; О. Є. Панагушина, А. М. Зубко, І. Я. Жорова, Л. М. Назаренко [2]; Л. В. Баєва [3]; Н. Ю. Чугаєва [4]; Л. Н. Бережної [5]; В. А. Явіна [6] було виявлено, що провідними механізмами соціалізації у вищій школі є навчання й виховання, що реалізуються за рахунок факторів впливу на трьох рівнях: макрорівень (глобальні тенденції розвитку освіти в сучасному світі (болонський процес, компетентнісний підхід), мезорівень (регіональні особливості вищої освіти та особливості організації навчально-виховного процесу, викладацький склад ВНЗ, організаційна культура), макрорівень (вплив викладачів, внутрішньогрупові та міжособистісні відносини).

Освітня соціалізація у вищих навчальних закладах відбувається в два етапи: перший стосується в основному студентів 1–2 курсів, другий – студентів 3–6 курсів. Пріоритетним для першого етапу соціалізації у вищій школі є освітній напрямок. Професійний напрямок освітньої соціалізації студентів переважно здійснюється на другому етапі. Суспільний напрямок характерний протягом усього періоду навчання у вищій школі.

Дослідження та результати. Для досягнення мети емпіричного дослідження нами була сформована вибірка із 126 досліджуваних – студентів різних факультетів КНУ імені Т. Шевченка. Таким чином, досліджувані на рівні мегафакторів є достатньо гомологічними, вплив цього рівня для пошуку взаємозв'язків між особливостями освітньої соціалізації студента та характеристиками формування його життєвої перспективи не вимагає додаткового дослідження.

Для дослідження на рівні мезофакторів та мікрофакторів у вибірці виділено 2 групи досліджуваних за особливостями етапу освітньої соціалізації, на якому перебувають студенти. Відповідно перша група сформована із 63 студентів 1–2 курсів (I етап соціалізації). А в другу групу входить 63 представника студентів 3–6 курсів (II етап соціалізації).

Для можливості виявлення особливостей впливу чинників освітньої соціалізації на формування майбутньої життєвої перспективи в аналіз включені відомості про факультет, на якому навчаються студенти. Адже за особливістю реалізації факторів мезо- та мікрорівнів вони де в чому відмінні. Відповідно із 63 досліджуваних першої групи: 21 людина – студенти історичного факультету, 21 людина – студенти військового інституту, 21 людина – студенти факультету психології. Такий же математичний розподіл досліджуваних серед 63 студентів другої групи, що перебувають на II етапі освітньої соціалізації: 21 людина – студенти історичного факультету, 21 людина – студенти військового інституту, 21 людина – студенти факультету психології.

Застосування діагностичного інструментарію для досягнення мети дослідження: методика дослідження професійної ідентичності Л. Б. Шнейдер; анкета для оцінки рівня розповсюдженості і застосування основних засобів цілеспрямованої соціалізації у вищій школі; методика експертизи освітнього середовища Л. Є. Нагорної (модифікацію методики експертизи шкільного освітнього середовища В. А. Левіна); індикаторний метод оцінювання компетенцій (С. Г. Катаєв, Ю. О. Лобода, Є. А. Хомякова); опитувальник каузальних орієнтацій (адаптована версія опитувальника "Шкала загальної каузальної орієнтації" Едварда Десі і Річарда Райана); методика визначення соціальної креативності особистості А. В. Батаршева; методика дослідження соціального інтелекту (Дж. Гілфорд, М. Саллівен); методика "Шкали психологічного благополуччя" К. Ріфф, в адаптації П. Фесенка, Т. Шевеленкової; методика "Життєві завдання особистості", розроблена лабораторією соціальної психології особистості ІСПП АПН України.

Для виявлення окремих груп досліджуваних та побудови профілів за особливостями характеристик їх життєвих перспектив та особливостями впливу освітньої соціалізації було проведено кластерний аналіз (метод к-середніх) та виділено 3 групи людей.

Представники **першої групи** ("послідовні перфекціоністи") характеризуються високим рівнем узгодженості життєвих завдань, високим рівнем психологічного благополуччя та його складових (окрім шкали "самоприйняття" – середній рівень). Хоча представники цього кластеру, на перший погляд, здаються

абсолютно благополучними, активними і корисними особистостями, профіль за параметрами опитувальника "Каузальних орієнтацій" вказує на надлишкову зовнішню та не достатню внутрішню орієнтації. Каузальна орієнтація, на думку авторів, виступає певним інтегративним цілим особливостей мотивації, когнітивних, афективних, регулятивних характеристик, що визначає те, на що орієнтується людина в своїх діях та вчинках. "Перфекціоністи" характеризуються прагненням до наддосягнень, залучаючи велику кількість енергії для здійснення своїх задумів (показник за шкалою "активність / виснажливність життєвих завдань" знаходиться на високому рівні). Бажання бути найкращим у всьому розповсюджується на всі сфери життєдіяльності (високий рівень розвитку за всіма 4-ма підшкалами шкали "локалізація життєвих завдань за сферами життєдіяльності). Крім того, перспектива на "зняття вершків" всюди визначається послідовністю намірів та їх реалізації (високий рівень розвитку показника "стратегічність життєвих завдань"). Так, за шкалою "наявність структурування часу" перфекціоністи мають високі показники, але при цьому характеризуються низькими показниками за різними часовими контурами, окрім "сьогодні" та "усе життя". Тобто життєва перспектива сформована на все життя за рахунок мотивації досягнути успіху у всіх сферах. Спираючись на думку про залежність між високими досягненнями та зовнішніми проявами поведінки, вони вже "сьогодні" докладають зусиль для отримання результатів у перспективі і матеріальних, "прозорих" показників успіху їх дій відразу.

Представники цієї групи в цілому впевнені у власних силах та навіть занадто заряджені на майбутні перемоги (високий рівень показника "ставлення до майбутнього"), що може вказувати на деяку ілюзорність та невідповідність реальних надбань. Зокрема, професійна ідентичність у них знаходиться на рівні "псевдопозитивна професійна ідентичність", що виявляється в амбіційному підкресленні свого статусу професіонала з переходом у стереотипію, порушенні механізмів ідентифікації і опосередкуванні в бік гіпертрофованості, хворобливого неприйнятті критики в свою адресу та низьку рефлексивність.

Мірилом задоволення від діяльності є зовнішні ознаки звершень. Відповідно за показниками шкал мотиваційних тенденцій бажання "матеріального задоволення", "визнання, влади, успіху", знаходяться на високому рівні розвитку, а "самоконституювання" та "творчості" – на низькому та середньому відповідно. Причому в даному випадку мотив творчості виступає як зовнішньо схвалений, більш престижний механізм виконання життєвих завдань. Середній рівень розвитку соціального інтелекту (ближчий до рівня "дещо вище середнього") та дещо вищий середнього у показника "соціальна креативність" (найвищий показник серед трьох виділених груп) дозволяють задіяти механізми творчої діяльності для досягнення поставлених завдань. У цілому мотиви занадто визначаються зовнішніми обставинами, що призводить до відсутності гнучкості і власних реакцій, так і в процесі переробки інформації (низькі показники за шкалою "гнучкість життєвих завдань"). Це поряд із занадто високим рівнем стійкості життєвих завдань зумовлює сильну потребу в контролі, за рахунок чого відбувається самообман стосовно самостійності прийнятих рішень, уявлень про себе (середні показники за шкалою "самоприйняття"). Так, високі показники суб'єктної активності у даному випадку є проявом виключно поведінковим, і реалізують зовнішні тенденції в мотивації поведінки. При цьому високий рівень домагань і стійке бажання досягнути висот у всіх поставлених завданнях не сприяє відчуттю цілісності життя (низькі показники за шкалою "цілісність життя"). Можливі невдачі та зміни зовнішніх обставин можуть призводити до постійних стресів та психологічного перенапруження. Представники цієї групи багато зусиль витрачають на розбудову позитивних уявлень про себе в оточуючих, адаптації до навколишнього середовища з точки зору максимально успішних для себе взаємодій, але за рахунок автоматизованих, шаблонних, де в чому ригідних поведінкових реакцій. Відповідно показники середовищного напрямку та інтеракційного напрямку впливу освітньої соціалізації знаходяться на високому рівні (і найвищому серед представників усіх трьох груп). Потреба досягати успіхів у соціально прийнятній поведінці, якою в даному випадку є успішність у навчанні,

зумовлює і високий рівень навчального напрямку впливу освітньої соціалізації (хоча дещо нижчий, ніж попередні два), а ось професійний напрямок впливу освітньої соціалізації має середній (ближчий до низького) рівень прояву. Здобуття навичок та компетенцій майбутнього професіонала нині не є актуальними зовнішніми умовами, вимагає дійсної внутрішньої мотивації і здатності "дій – інвестицій" задля формування майбутніх результатів.

Представники **другої групи** ("гармонійні прагматики") відрізняються середніми показниками узгодженості життєвих завдань, достатнім високим рівнем психологічного благополуччя та його складових (середній рівень, ближче до високого) відповідно, високими показниками параметру "цілісність життя".

Тобто представники даної групи за своїми проявами найбільш близькі до узгодженої життєвої перспективи. Така ситуація характеризується достатньою усталеністю ("стійкість життєвих завдань" на середньому рівні) та одночасною гнучкістю ("гнучкість життєвих завдань" на високому рівні) уявлень про майбутнє як в стратегічному, так і в тактичному планах. Так, з точки зору параметру "наявність структурування часу" мають середні показники (загалом і серед інших груп), а найвищий рівень виявляється за параметрами "часовий контур "5 років", що дозволяє мати стратегічний план перспективи і можливість вносити тактичні корективи в нього. Крім того, параметр "стратегічність життєвих завдань" знаходиться на достатньому рівні розвитку, але нижчому, ніж у представників 1-ї групи, що дозволяє ефективно реагувати на можливі зміни в середовищі і коректувати стратегію життєвої перспективи. Засвідчує здатність особистості до ефективною, творчою, ініціативною самореалізації та самоконституювання власного "Я". Для "гармонійних" індивідуумів притаманний середній рівень вираженості показника "суб'єктна активність", що є достатнім для прийняття відповідальних рішень та самостійних дій у якості активного суб'єкта в нових, незвичних умовах, але без наддомагань. Представники даної групи адекватно реагують на можливі зміни в будь-якій із сфер життєдіяльності, спираючись на диференційовану систему власних життєвих завдань (приблизно однаковий діапазон за всіма 4 сферами життя) і мотивацій. Що характерно, в розподілі показників мотивацій приблизно однаковий діапазон середніх за трьома варіантами (матеріального задоволення; успіху визнання влади; творчості) і висока мотивація самоконституювання. Останній вид мотивації сприяє: підвищенню адаптивності до різноманітних соціо-культурних контекстів; посилення схильності до множинного ідентифікування; підвищенню динамічності особистості. Тобто такі люди адекватно та толерантно реагують на різноманітні прояви навколишнього середовища, оточуючих людей. У цілому оптимістично настроєні стосовно результатів своїх взаємодій з ними (середні, ближчі до високих, показники шкал "позитивні відношення" та "ставлення до майбутнього"). Реалізація життєвих завдань із такою первинною позитивною установкою є достатньо активною, не вимагає додаткового стимулювання чи, навпаки, контролю за витратою сил для їх здійснення (середній, ближчий до високого, рівень показника "активність / виснажливність життєвих завдань"). З точки зору каузальної орієнтації (КО), представники цього мають такі показники: "КО зовнішня" знаходиться на середньому рівні, "КО внутрішня" – на високому рівні, "КО безособова" – на низькому рівні. Профіль представників 2-ї групи визначає їх як самодетермінованих особистостей, які самостійно обирають зовнішню чи внутрішню мотивацію дій, спираючись на внутрішньо цінні орієнтири. "Гармонійні" особистості мають високу ступінь усвідомлюваності своїх потреб і достатню чіткість та інноваційність використання інформації від навколишнього середовища, користуючись середнім рівнем (ближче до середнього) розвитку та соціальною креативністю з рівнем дещо вище середнього. Такі люди здатні трансформувати автоматизовану поведінку в свідомо керовану. Відповідно паттерн поведінки "як я навчаюся в університеті", що за своєю природою тяжіє до автоматизованості у них може бути максимально гнучким. Вплив чинників освітньої соціалізації у "гармонійних" студентів не є одностороннім, вони не просто пасивно пристосовуються до них ("виживання від сесії до сесії") чи активно виробляють шаблонні реакції, що позитивно підкріплюються винагородами та середовищним схваленням (ступені за відмінні успіхи,

велика кількість інтеракцій у якості "своєї людини в універсі"). Представники поданої групи у міру своїх можливостей беруть від впливу чинників освітньої соціалізації те, що необхідно для розвитку їх життєвої перспективи з точки зору доцільності. Відповідно показники 4-х основних напрямків впливу освітньої соціалізації знаходяться на середньому рівні розвитку, тобто такі студенти активно та суб'єктно включені в процеси, які відбуваються під час навчання у ВНЗ, але мотивація щодо "поглинання" такого впливу у них своя, внутрішня. На рахунок цього свідчить найвищий серед напрямків рівень розвитку "професійного", і відповідно позитивний сформований рівень професійної ідентичності.

Представники **третьої групи** ("розгублені середовищем") характеризуються низьким рівнем узгодженості життєвих завдань, низьким рівнем психологічного благополуччя та його складових відповідно. Представники даної групи не здатні збалансовано реагувати на зміни у різноманітних сферах життя, і гармонійно, у відповідності до внутрішніх мотивів розподіляти увагу на різні життєві завдання. В цілому рівень показника активності / виснажливості життєвих завдань є низьким, відповідно кількість енергії для розбудови діяльності щодо їх виконання є мінімальним. Крім того, така незбалансованість може виявлятися не лише в мінімальному рівні активації, а й наданні непомірно великої значущості певній сфері, яка є найбільш актуальною з точки зору зовнішніх умов існування. У представників третьої групи такими умовами виступають особливості навчання в університеті. Відповідно життєві завдання за сферою "навчання та робота" знаходяться на високому рівні, а показники трьох інших сфер – на низькому. "Розгублені" студенти цілковито занурені у середовище, але переконані, що воно не реагує на їх старання, відповідно справжньої суб'єктної, вмотивованої діяльності направленої на особистісне зростання не відбувається (низький рівень показників мотивації та суб'єктної активності). Взаємодії носять дещо хаотичний характер, направлені на ліквідацію найбільш актуальних негараздів, стратегічність дій відсутня (показники за шкалами "стратегічність життєвих завдань" та "наявність структурування часу" є низькими, єдиний часовий контур, що є притаманним – це часовий контур "сьогодні"). Поведінка є автоматизованою, ригідною, навіть якщо дії не приносять позитивний результат, важко від них відмовитися (високий рівень показника "стійкість життєвих завдань" і одночасно низький рівень показника "гнучкість життєвих завдань"). Сильний тиск середовища, відсутність упевненості у своїх діях та намірах, відсутність ефективних механізмів пошуку порозуміння із оточуючою дійсністю (середні показники соціальної креативності та соціального інтелекту (ближче до рівня, ніжче середнього), все це не сприяє оптимістичності життєвої перспективи та відчуттю цілісності життя (низькі показники за шкалами "ставлення до майбутнього" та "цілісність життя"). З точки зору профілю каузальних орієнтацій представники третьої групи мають низьку внутрішню, середню зовнішню та високу безособову орієнтації, що вказує на мінімум самодетермінації діяльності і високу "спаяність" із актуальним середовищем у демонстрації стійких, "вивчених" патернів поведінки. Відповідно у таких студентів високий рівень середовищного напрямку впливу освітньої соціалізації та середній рівень навчального напрямку впливу (особливо, що стосується традиційних, автоматизованих навчальних дій). При цьому інтеракційний та професійний напрямки впливу знаходяться на низькому рівні, а професійна ідентичність є розмитою, і такою що не формується під впливом навчання у ВНЗ.

Висновки. Отже формування майбутньої життєвої перспективи під час навчання у ВНЗ підпадає під вплив всіх факторів освітньої соціалізації та переломлюється крізь суб'єктну позицію студента щодо засвоєння цих впливів.

Чинники "стратегічність життєвих завдань", "часовий контур", "усе життя", "КО зовнішня" знаходяться у оберненому зв'язку із залежною, чим менший їх вплив, тим більшою є узгодженість життєвої перспективи, але до певного рівня (невисокий коефіцієнт впливу цих параметрів і результати кластерного аналізу засвідчують середній рівень розвитку узгодженості життєвих завдань, як оптимальний для ефективного функціонування життєвої перспективи).

Література

1. Шульга М. М. Особенности процесса социализации в высшей школе / М. М. Шульга // Вестник Томского государственного университета. – 2005. – Вып. № 287. – С. 114–120.
2. Панагушина О. Є. Управління соціально-педагогічною роботою в процесі соціалізації учнівської молоді / О. Є. Панагушина // Управління навчальним закладом: теоретико-методологічний аспект : колективна монографія / А. М. Зубко, І. Я. Жорова, Л. М. Назаренко. – Херсон : КВНЗ "Херсонська академія неперервної освіти", 2014. – С. 134–164.
3. Баева Л. В. Ценности изменяющегося мира: экзистенциальная аксиология истории / Л. В. Баева. – Астрахань : Изд-во АТУ, 2004. – 282 с.
4. Чугаева Н. Ю. Психологічні особливості педагога-наставника як умова ефективної соціалізації студентів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / Чугаева Н. Ю. – К., 2010. – 24 с.
5. Бережнова Л. Н. Гуманитарные технологии в полиэтнической образовательной среде: предупреждение культурной депривации / Л. Н. Бережнова, В. И. Богословский, С. О. Филиппова, Т. П. Гуйван, Е. В. Малышева. – СПб. : Книжный дом, 2007. – 240 с.
6. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. – М. : Смысл, 2001. – 365 с.